

HALİLÎ VE TUHFETU'L-UŞŞÂK ADLI MESNEVÎSİ*

Ar. Gör. Mehmet Enes TEMİZ
Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü
enestemiz@gmail.com

Öz

Mesnevîler Doğu edebiyatlarında birçok şair tarafından sıkça kullanılmış ve birçok eser bu edebî tür kullanılarak yazılmıştır. Bu türün en çok okunan eseri olması nedeniyle Hz. Mevlânâ'nın mesnevî türündeki eserinin ismi de *Mesnevî* olarak şöhret bulmuştur. Bu çalışmada XV. yüzyılda Osmanlı Devleti bünyesinde yaşamış olduğu bilinen Halilî mahlaslı şairin *Tuhfetu'l-Uşşâk* adlı Mesnevî'si incelenmeye çalışılmıştır. *Tuhfetu'l-Uşşâk*, Hz. Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sine nazîre olarak yazılmış Farsça manzum bir eserdir. Nazîre olması, *Mesnevî*'nin bazı beyitlerinin olduğu gibi, bazılarının da kısmen aktarılmasından anlaşılmaktadır. Türkiye Kütüphanelerinde birçok nüshası bulunan *Tuhfetu'l-Uşşâk*, seksen iki bölüm ve yedi yüz yetmiş beş beyitten oluşmaktadır. Hz. Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sine benzer şekilde genel olarak dînî ve tasavvufî konuları işleyen *Tuhfetu'l-Uşşâk*'ın başlıkları arasında Kâmil ve Nâkıs Mürşit, Ehl-i Taklîd, Ehl-i İstidlâl ve Ehl-i Keşf, Tevhîdin Kısımları, Küçük ve Büyük Âlem, Velâyet ve Nübüvvet sayılabilir.

Anahtar Kelimeler: Tuhfetu'l-Uşşâk, Halilî, mesnevî, Mevlânâ, nazîre.

---

* Bu makale, Doç. Dr. Ali TEMİZEL danışmanlığında tamamlanan *Halilî ve Tuhfetu'l-Uşşâk Adlı Mesnevîsî* başlıklı Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

HALILI AND HIS MASNAVI NAMED TUHFATU'L-USHAQ

Abstract

Many poets in Eastern literature have used masnavis and many works have been written in this genre. Because of being the most extensively read book of this genre, *the Masnavi* of Jalal ad-Din Rumi became famous by the genre of masnavi. In this study, a poet who is known to have lived in Ottoman Empire in 15th century under the alias Khalili and his masnavi, *Tuhfatu'l-Ushaq* is analyzed. *Tuhfatu'l-Ushaq* is a Persian manuscript book and it is a reply in kind and written in the same style (nazire) to *Masnavi* of Rumi. The fact that it was written in nazire form can be inferred from the poet's partial and full references of some verses from *Masnavi* of Rumi. This Persian manuscript, which have many copies in libraries in Turkey, consists of 82 sections and 775 verses. *Tuhfatu'l-Ushaq* is a Persian manuscript book which describes mystical subjects, similar to *Masnavi* of Mevlana in general. Among the titles of *Tuhfatu'l-Ushaq*, kinds of murshids, orders of dhikr, mirroring, parts of tawhid and prophethood can be counted. *Tuhfatu'l-Ushaq* is a Persian manuscript book which describes mystical topics, similar to *Masnavi* of Mevlana.

Keywords: Tuhfatu'l-Ushaq, Halili, Masnavi, Mevlana.

GİRİŞ

Mesnevî, sözlükte ikili, iki kat, ikişer ikişer anlamlarına gelmektedir. Terimde ise her beyti kendi arasında kafiyeli, aynı vezinde, farklı kafiyede olan şiirdir (Değirmençay 2006: 29). Mesnevî doğu edebiyatlarında yaygın olarak kullanılmış bir türdür. Beyit sayısı sınırsız olduğundan uzun hikâyeler mesnevî türünde anlatılmıştır.

Şüphesiz Anadolu'da mesnevî denildiğinde Hz. Mevlânâ'nın altı defterden oluşan *Mesnevî'si* akıllara gelmektedir. Mesnevî, İslâm kültürü ve medeniyeti için büyük önem arz etmektedir. Mevlânâ yaşadığı dönemde birçok kişiyi etkilediği gibi vefat ettikten sonra da birçok kişiyi etkilemiştir. Günümüzde gerek İslâm coğrafyasında gerekse dünyanın diğer yerlerinde Hz. Mevlânâ ve görüşleri büyük ilgi görmektedir. Asırlar boyunca tasavvuf, İslâm kültürünün aslî bir unsuru olmuştur. Tasavvuf alanında birçok eser verilmiş, bunlara da büyük değer atfedilmiştir. *Mesnevî* de kuşkusuz tasavvufun en değerli eserleri arasında sayılmaktadır. Böyle önemli bir eserin kendisinden sonra gelen ilim adamlarına ve şairlere ilham kaynağı olması çok tabiidir. Halîfî de *Tuhfetu'l-Uşşâk* isimli eserini kaleme alırken Hz. Mevlânâ'nın izinden gittiğini belirtmiştir. Bu eser, *Mesnevî* ile benzerlikler taşımaktadır. Bu benzerlikler *Mesnevî*'den ve *Tuhfetu'l-Uşşâk*'tan örneklerle gösterilmeye çalışılmıştır. Mesnevî'den alınan beyitlerin Türkçe çevirisi Veled Çelebi İzbudak'ın *Mesnevî* tercümesinden alınmıştır.

XV. yüzyılda yaşadığı bilinen Halîfî adlı şaire ait olan *Tuhfetu'l-Uşşâk*, mesnevî türünün bir örneği olup 775 beyitten meydana gelen tasavvufî bir eserdir. Bu mesnevî remel bahrinin *fâ'ilâtun/fâ'ilâtun/fâ'ilun* vezinde yazılmıştır. Bu vezne, mesnevî vezni de denilmektedir. Eserde, bir mürşide biat ederek tasavvuf ilminin konusu olan zikir, fikir, ihlas, muhabbet ve benzeri şeyleri yaşayıp tatbik etmek ve o mürşidin eğitimine tabi olmak anlamına gelen sülûktan, sülûkün şartlarından ve mertebelerinden, etvâr-ı seb'a¹'dan, kâmil insandan, iman ehlinde, kıyametin türlerinden ve Allah'ın varlığından bahsedilmektedir.

1. HALÎLÎ HAKKINDA KAYNAKLARDA BULUNAN BİLGİLER

Kaynaklarda, Halîfî hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Türk klasik şiirinin en önemli kaynaklarından olan tezkirelerde adı geçen Halîfî mahlaslı dört şair bulunmaktadır (İpekten-İsen vd. 1998: 175). Bunların dışında Halîfî-yi Mar'aşî (Alıcı 2010: 15) adında bir şair daha tespit edilmiştir. Bizim üzerinde çalıştığımız *Tuhfetu'l-Uşşâk* adlı eserde, şairin yer ve isim bilgisi verilmediğinden bu eserin gerçekte hangi Halîfî'ye ait olduğu kesin olarak tespit edilememiştir. Ancak sadece Kâtip Çelebi'nin *Keşfu'z-zunûn an Esâmî'l-kutubi ve'l-funûn* adlı eserinde, *Tuhfetu'l-Uşşâk* hakkında şu bilgiler yer almaktadır:

¹ Kelime olarak "yedi tavır" anlamına gelen etvâr-ı seb'a, bir tasavvuf terimi olarak nefsin; emmâre, levvâme, mülhime, mutmainne, râziye, marziyye ve kâmileden ibaret yedi tavır anlamında kullanılmaktadır.

تحفة العشاق: فارسی منظوم للخليلى المولوى، اولها بشنو اى جوينده راه خدا. الخ.، شرع فيها باشارة
". معنوية في طريق التصوف فرغ منها سنة ٨٨٠"

"*Tuhfetu'l-Uşşâk Mevlevî Halîlî'nin Farsça manzum eseridir. Başu: "Dinle ey Allah yolunu arayan" diye başlar. Eserde tasavvuf yolundaki manevi işareleri açıklamıştır. 880/1475-1476 yılında tamamlanmıştır.*"

Şair birçok zaman Halîlî-yi Âmidî ile karıştırılmıştır. Bunun nedeni her iki şairin de aynı dönemde yaşamış olmalarıdır. Ancak *Keşfu'z-Zunûn*'da Halîlî-yi Âmidî hakkında daha farklı bilgiler yer almaktadır. Bu nedenle *Tuhfetu'l-Uşşâk* şairi olan Halîlî'nin farklı bir şair olduğu kanısına varılmıştır.

Tuhfetu'l-Uşşâk yazarı Halîlî, aynı dönemde yaşamış olması nedeniyle Halîlî-yi Mar'aşî ile de karıştırılmıştır. Halîlî-yi Mar'aşî'nin hem Mevlevîlikle bir alâkasının olmaması hem de şiirlerinde Mar'aşî nisbesini açıkça kullanması, *Tuhfetu'l-Uşşâk* yazarı olamayacağını kanıtlamaktadır (bk. Alıcı 2012: 15-17).

2. TUHFETU'L-UŞŞÂK

2.1. Tuhfetu'l-Uşşâk'ın Yazma Nüshaları

Tuhfetu'l-Uşşâk'ın yazma eser ihtiva eden kütüphanelerde bulunan yazma nüshaları:

- a) İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi, Pertev Paşa Bölümü, Nr. 635.
- b) Ankara Millî Kütüphane, Nr. 2495.
- c) İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih Bölümü, Nr. 5363.
- d) İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih Bölümü, Nr. 2787.
- e) İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi, Nafiz Paşa Bölümü, Nr. 368.
- f) Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Farsi Bölümü, Nr. 640.
- g) Konya Mevlânâ Müzesi, Nr. 2138.
- h) Ankara Üniversitesi, DTCF Kütüphanesi, Mustafa Con A, 401/X.
- i) Ankara Üniversitesi, DTCF Kütüphanesi, İsmail Saib I, 5031.
- j) Ankara Üniversitesi, DTCF Kütüphanesi, İsmail Saib I, 923.

Bu nüshalarda, Ankara Millî Kütüphane Nüshası dışında hiç birinde tarih bulunmamaktadır. Ankara Millî Kütüphane nüshasının sonunda 5 Cemâziye'l-âhire 1062/14 Mayıs 1652 istinsah tarihi olarak düşülmüştür. Nüsha sayısının çok olması ve bulunan nüshaların noksan olması sebebiyle, eserin ana metni ortaya çıkarılırken diğerlerine göre beyit sayısı fazla olan dört nüshadan istifade edilmiştir. Eserin metni ortaya çıkarılırken yararlanılan nüshaların özellikleri aşağıda belirtilmiştir.

2.1.1. İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi, Pertev Paşa Bölümü, Nr. 635

Esas nüsha olarak kabul ettiğimiz bu nüsha, tam bez kaplı bir mecmuanın 181b-206a varakları arasında bulunmaktadır. Yazı çeşidi ta'liktir ve kenarı kırmızı cetvellidir. Eser içinde bulunan sözbaşlıkları da kırmızı ile yazılmıştır. Her sayfada 16 satır, her satırda bir beyit yazılmıştır. Eser *Tuhfetu'l-Uşşâk*'ın noksan olmayan bir nüshasıdır. Eserin sonunda istinsah tarihi ve müstensih bilgisi bulunmamaktadır ancak mecmuanın 143a varağında 1022/1613-1614 tarihi mevcuttur.

Başı (181b):

گوش کن این نکته باریک را   روشنایی ده دل تاریک را
چون ندارد دید حق این چشم گل   بر گشا حق را بین با چشم دل

Sonu (206a):

تا بود دریا نباشد موج کم   تازه و تر می شود هر دم به دم
چون ندارد این را عدّ و حد   بس بود گفتن ز ارباب خرد

2.1.2. Ankara Milli Kütüphane, Yazmalar Koleksiyonu, Nr. 2495

Zencirekli, kahverengi meşin bir cilt içerisinde. 180x90 - 140x56 mm ebatlarında, sözbaşlıkları ve cetvelleri kırmızı, yaprakları rutubet lekeli. Bir mecmua içerisinde 29b-49a varakları arasında yer almaktadır. Yazı çeşidi nestaliktir ama müstensihinin el yazısı çok karmaşıktır. Her sayfasında 21 satır her satırında bir beyit yazılmıştır. Bazı kısımları zorlukla okunabilmektedir. Eserin sonunda 5 Cemadiye'l-Ahire 1062/14 Mayıs 1652 istinsah tarihi olarak düşülmüştür. Müstensih kaydı bulunmamaktadır. Bazı sayfaları iki kere kaydedilmiştir. Bu nedenle diğer nüshalara göre yaprak sayısı fazladır.

Başı (29b):

تحفة العشاق خلیلی
بسم الله الرحمن الرحیم
بشنو ای جوینده راه خدا   گر تو جوای خدایی با خود آ

Sonu (49a):

قد تم فی الیوم الخامس من شهر جمادی الآخرة
المعدوده ... سنه ۱۰۶۲
و الحمد لله تعالی وحده

2.1.3. İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih Bölümü, Nr. 5363

Sırtı bez, yüzü ebru kâğıt kaplı şekildedir. Yazı çeşidi olarak ta'lik kullanılmıştır. Bir mecmua içerisinde 109b-124a varakları arasında bulunmaktadır. Her sayfasında 15 satır, her satırda bir beyit yazılmıştır. Bazı sayfalarının kaybolmuş olabileceği düşünülmektedir. Eserden bazı bölümleri içermemektedir. Bu nedenle noksan bir nüshadır. Sonunda istinsah tarihi bulunmamaktadır.

Başı (109b):

تحفة العشاق خلیلی
بشنو ای جوینده راه خدا
گر تو جویای خدایی با خود آ
گوش کن این نکته باریک را
روشنایی ده دل تاریک را

Sonu (124a):

تا بود دریا نباشد موج کم
چون ندارد این سخن پایان حد
تازه و تر می شود هر دم به دم
بس بود گفتن ز ارباب خرد

2.1.4. İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih Bölümü, Nr. 2787

Kırmızı meşin gömme baskılı ciltte bulunmaktadır. Bir mecmua içinde 128b-156a varakları arasında bulunur. Her sayfada 13 beyit yazılmıştır. Yazı çeşidi ta'lik kırmızı olarak nitelendirilebilir. Sözbaşları kırmızı, cetvelsiz olarak yazılmıştır. Bazı yerleri rutubet lekeli. Bazı üç noktalı harflerin tek nokta ile yazıldığı görülmektedir.

Başı (128b):

تحفة العشاق تألیف خلیلی المولوی
بسم الله الرحمن الرحیم
بشنو ای جوینده راه خدا
گر تو جویای خدایی با خدا

Sonu (156a):

چون ندارد این سخن پایان حد
تمت کتاب خلیلی رحمة الله
بس بود گفتن ز ارباب خرد
علیه
تم

2.2. Tuhfetu'l-Uşşâk'ın Yazılma Sebebi

Halîlî bu eseri yazma sebebi olarak, bir gece Hazret-i Mevlânâ'yı rüyasında gördüğünü, kendisinden bir yadigâr kalması için dinî hakikatleri anlatan manzum

bir eser yazmasını istediğini söyler. Eserin yazılma sebebi, *Tuhfetu'l-Uşşâk*'ın aslından farklı olarak kabul edilip kıt'a tarzında kaleme alınan son bölümünde aşağıdaki beyitlerle anlatılmıştır:

شد اشارت بنده را اندر منام	در شبی از پیر مولانای روم
زان که این فانی نباشد بر دوام	کای خلیلی دولت باقی طلب
تا شوی در زمرة اهل کرام	طالب حق باش غیر حق مجو
تیغ طبع را برون آر از نیام	از حقایق نسخه‌ای منظوم ساز
در میان اهل مشرب خاص و عام	تا که بعد از تو بماند یادگار

Bir gece Pir Mevlânâ Rûmî'den, bana rüyamda bir işaret geldi.

Ey Halîlî bâkî olan devleti iste, çünkü dünya devamlı değildir.

Hakk'ı iste Hak'tan başkasını arama da, sonunda yüce kişilerin zümresinden olasın.

Hakikatleri anlatan manzum bir nüsha yaz, mizacının kılıcını kınından çıkar.

[Bu eser] Senden sonra yadigâr olarak kalsın, özel kişiler ve halk arasında.

(Halîlî [yz.] 635: 25b-26a)

2.3. *Tuhfetu'l-Uşşâk ve Mesnevî*

Şairin, eserini oluştururken Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'den (öl. 672/1273) etkilendiği görülmektedir. Halîlî birçok yerde Mevlânâ'dan iktibaslar yapmış, onun beyitlerine atıflarda bulunmuş ve kendisinden övgü ile söz etmiştir. Eserine *Mesnevî*'deki gibi "Dinle!" sözü ile başlaması da bunun açık bir göstergesidir. Aşağıdaki örneklerde bu benzerliklerden bazılarına değinilmiştir.

Mevlânâ:

بشنو این نی چون شکایت می‌کند

از جداییها حکایت می‌کند

Dinle bu ney nasıl şikâyet ediyor,

Ayrılıkları nasıl anlatıyor. (Mesnevî, I/1)

Halîlî:

بشنو ای جوینده راه خدا

گر تو جوای خدایی با خود آ

Dinle, ey Allah yolunu arayan;

Eğer sen Allah'ı arıyorsan, kendine gel! (Halîlî [yz.] 635: 1b, 1)

Halîlî mesnevîsine Mevlânâ ile aynı kelimeyle başlamıştır. Farsça'da *بشنو* (bişnev) dinle demektir. Halîlî eserine "dinle" emriyle başlayarak hem Mevlânâ'nın yolunu sürdürdüğünü belirtmiş hem de dinlemenin önemine bir kez daha vurgu yapmıştır.

Mevlânâ:

هر کسی کو دور ماند از اصلِ خویش   باز جوید روزگارِ وصلِ خویش

Aslından uzak düşen kişi,

Yine vuslat zamanını arar. (Mesnevî, I/4)

Halîlî:

باز یابی روزگارِ وصلِ خویش   جهد کن تا خود بدانی اصلِ خویش

Kendi aslını bilmek için çabala da;

Kavuşma günlerini tekrar bulasın. (Halîlî [yz.] 635: 1b, 7)

Her iki beyitte de, asıl vatanından uzaklaşmış olmanın sıkıntısına vurgu yapılmaktadır. İslam inancına göre de insan cennetten gelmiştir, bir gün aslı olan cennete geri dönecektir.

Mevlânâ:

پس به هر دستی نشاید داد دست   چون بسی ابلیس آدم روی هست

Zira nice insan surathı şeytan vardır.

Binaen aleyh her ele el vermek lâyük değildir. (Mesnevî, I, 316)

Halîlî:

پس به هر دستی نشاید داد دست   که بسا ابلیس آدم روی هست

Birçok insan sûretli şeytan olduğu için;

Her ele el uzatmak yakışmaz. (Halîlî [yz.] 635: 7b, 193)

Halîlî eserinde Mevlânâ'nın bu beytini neredeyse aynen aktarmakta bir beis görmemiştir. Bu durumu, “şairin kendi şiiri içinde başka şairlerden bir mısra, bir ya da birkaç beyit alıntı yapmak” (Değirmençay 2006: 115) anlamına gelen tazmin sanatının bir örneği olarak görmek mümkündür.

Mevlânâ:

پس سخن کوتاه باید والسلام   در نیابد حالِ پخته هیچ خام

Ham, pişkinin hâlinden anlamaz,

Öyle ise söz kısa kesilmelidir vesselâm. (Mesnevî, I, 18)

Halîlî:

پس سخن کوتاه باید والسلام   شد تمام این نظم بر آخر رسید

Bu şiir burada bitti ve sona ulaştı,

O halde sözü kısa tutmak gerekir, vesselam. (Halîlî [yz.] 635: 26a, 771)

Mesnevî'nin ilk 18 beyti, giriş kısmı olarak kabul edilir. Halîlî, *Mesnevî*'nin giriş kısmının son beytinin ikinci mısraını eserini bitirirken kullanmış, böylece eserinin giriş kısmının son mısraını Mevlânâ ile aynı şekilde sonlandırmıştır.

Mevlânâ:

غیرِ واحدِ هر چه بینی آن بت است   مثنوی ما دکانِ وحدت است

*Mesnevî*imiz vahdet dükkânıdır.

Orada birden başka ne görürsen puttur. (Mesnevî, VI/1528)

Halîlî:

غیرِ واحدِ هر چه بینی لاشی است   این همه کثرت ز وحدت ناشی است

Bütün çokluklar vahdetten ortaya çıkar,

Birden başka ne görüyorsan değersizdir. (Halîlî [yz.] 635: 3b, 71)

Bu beyitte Halîlî'nin, Mevlânâ'nın vahdet düşüncesini benimsediği görülmektedir. Her ikisi de hakiki varlığın Allah'ın varlığından ibaret olduğunu, O'ndan başka varlık iddia edenlerin hükümsüz olduğunu söylemektedir.

Mevlânâ:

پر وای او او چو مرغی ماند بی   چون نباشد عشق را پروای او

Kimin aşka meyli yoksa

O kanatsız bir kuş gibidir, vah ona! (Mesnevî, I/31)

Halîlî:

وای او همچو مرغی مانده بی پر   با لطیفان کی شود پروای او

Güzeller ile nasıl olsun onun hali,

Kanatsız bir kuş gibi kaldı, vay onun haline. (Halîlî [yz.] 635: 5a, 124)

Mevlânâ aşkın gücünü anlatırken, insanların anlayacağı örnekler vermiştir. Halîlî de bu beyitte, Mevlânâ'nın yaptığı benzetmeden istifade etmiştir. Her iki beytin son birkaç kelimesi aynıdır.

Mevlânâ:

کم زند در عیبِ معیوبان نفس   چون خدا خواهد که پوشد عیبِ کس

Tanrı, bir kimsenin ayıbını örtmek isterse,

O kimse ayıplı kimselerin ayıbı hakkında ses çıkaramaz olur. (Mesnevî, I, 816)

Halîlî:

رو مزن در عیبِ معیوبان نفس   عیبِ خود را بین مبین تو عیبِ کس

Kendi ayıplarını gör, kimsenin ayıbını arama,

Sakin kusurlulara bir an bile dönüp bakma. (Halîlî [yz.] 635: 5b, 132)

İnsanların araştırılıp ayıplarının ortaya dökülmesi hiç şüphesiz kötü bir davranıştır. Bu kötü davranış her iki şair tarafından benzer şekilde tenkit edilmiş, uzak durulması öğütlenmiştir. Birinci ve ikinci mısraların son birkaç kelimesi aynıdır.

Mevlânâ:

پنبه وسواس بیرون کن ز گوش

تا به گوشت آید از گردون خروش

Kulağından vesveseler pamuğunu çıkar ki,

Kâinat'ın cuş u huruşunu duyasın. (Mesnevî, II, 1933)

Halîlî:

پنبه پندار بیرون کن ز گوش

از شرابِ عشقِ حق جامی بنوش

Zan pamuğunu kulağından çıkar,

Hak aşkının şarabından bir kadeh iç. (Halîlî [yz.] 635: 5b, 135)

Vesvese, kötü zan ve vehim Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinde üzerinde sıkça durduğu konulardandır. Halîlî de Mevlânâ'nın kullandığı benzetmeden yararlanarak bu konuda "Hak yolunun yolcusu" olanları uyarmıştır. Her iki şairin de yukarıdaki beyitlerinin ilk mısralarının neredeyse aynı olması dikkat çekicidir.

2.4. Tuhfetu'l-Uşşâk'ın Muhtevası ve Eserde İşlenen Konular

Halîlî, *Tuhfetu'l-Uşşâk*'ında dînî ve tasavvufî konulara yer vermiştir. Eserde tasavvufun prensipleri, özellikleri, kavramları açıklanmış, bunların yanı sıra namaz, oruç gibi İslam dininin temel esaslarından da bahsedilmiştir. Eserin ilk beytine بشنو (dinle) öğüdüyle başladıktan sonra, Allah yolunu arayanlara bu yola nasıl ulaşacaklarını anlatılır. Ardından در بیان سببِ ایجادِ جوهرِ اول (İlk Cevherin Yaratılışı Hakkında) başlıklı bölümde ilk yaratılıştan ve ruhların yaratılış sırasından bahseder. Daha sonra در بیان مراتبِ عالمِ ارواح (Ruhlar Âleminin Mertebeleri Hakkında) ve در بیان مراتبِ عالمِ اجسام (Cisimler Âleminin Mertebeleri Hakkında) başlıkları altında ruh ve cisim âlemlerinden, bunların mertebelerinden ve mahiyetinden söz eder. Ardından مثنوی در خلاصهٔ سخن (Sözün Özeti Hakkında Mesnevî) başlığı altında insanın dünyaya gönderiliş sebebini kısaca özetler. Bundan sonra تمثیل (Temsil) başlığı altında insanın sudan yaratıldığını anlatır. Bundan sonra در اثبات وحدانیت (Vahdaniyetin İspatı) başlıklı bölümde Allah'ın varlığından ve birliğinden bahseder. Sonra سؤال (Soru) ve جواب (Cevap) başlıklı bölümlerde namaz, oruç, zekât, hac gibi dinî vecibeler hakkında sorular sorar ve bu sorduğu soruları açıklayarak cevaplar. Daha sonra نصیحت (Nasihat) başlıklı bölümde insanlara faydalı öğütler verir. Bundan sonra در بیان پیرِ کامل و طلبِ او (Pîr-i Kâmil ve Onun Talebi Hakkında)

başlıklı bölümde kâmil bir pirin mahiyetinden ve ona intisap etmenin öneminden bahseder. در بیانِ پیر ناقص (Pir-i Nâkıs Hakkında) bölümünde ise dini kullanarak insanları aldatan, noksan pir olarak adlandırdığı kimselerden söz eder. Daha sonra bu anlattıklarını مثنوی در خلاصه سخن (Sözün Özeti Hakkında Mesnevî) başlığı altında kısaca özetler. Bu bölümde ayrıca tarikata girmenin şartları olduğunu belirtir. Bundan sonra gelen on başlık altında tarikata girmenin şartlarından bahseder. Bunlar; temizlik, uzlete çekilmek, az konuşmak, oruç tutmak, Hakk'ı zikretmek, tevekkül etmek, şeytandan uzak durmak, rabita-i kalp, az uyumak ve az yemektir. Bundan sonra هفت ذکر و هفت سیر (Yedi Zikir ve Yedi Seyir) başlıklı bölümde tarikata girdikten sonra yapılması gereken zikirlerden ve Kelime olarak "yedi tavrı" anlamına gelen etvar-ı seb'â, bir tasavvuf terimi olarak nefsin; emmâre, levvâme, mülhime, mutmainne, râziye, marziyye ve kâmileden ibaret yedi tavrının her birini bir başlık altında anlatmıştır.

Bundan sonra zikir çekenlerin derecelerinden bahsettiği در بیانِ مراتبِ ذاکران (Zikredenlerin Dereceleri Hakkında) bölümü gelmektedir. Bunları dört kısımda anlatmıştır. Daha sonra در بیانِ هفت وادی (Yedi Vadi Hakkında) başlığı altında tasavvuf yoluna giren salıkların geçmesi gereken yedi vadiyi ayrı ayrı başlıklar altında anlatmıştır. Daha sonra در بیانِ انسانِ کامل (Kâmil İnsan Hakkında) başlığı altında kâmil insanın nasıl olması gerektiğini ve bunun türlerini anlatmıştır. Ardından iman ehlinin türlerini اهلِ استدلال و اهلِ تقلید و اهلِ کشف (Taklit Ehli, İstidlal Ehli ve Keşif Ehli Hakkında) başlıklı bölümde anlatmıştır. Bundan sonra در بیانِ اقسامِ توحید (Tevhidin Bölümleri Hakkında) adlı bölümde tevhidin ve tevhit ehlinin türlerini açıklamıştır.

Son bölümde ise در بیانِ انواعِ قیامت (Kıyametın Türleri Hakkında) başlığı altında kıyametten ve kıyametın türlerinden söz etmiştir. En son bölümde ise در بیانِ سببِ نظم و اسمِ کتاب (Kitabın Yazılma Sebebi ve Kitabın Adı Hakkında) başlığı altında eserin telif sebebi ve isminin neden *Tuhfetu'l-Uşşâk* seçildiği anlatılmıştır.

Halîlî'nin bu eserinde işlediği önemli konuları beş ana başlık altında toplamak mümkündür.

2.4.1. Vahdet İnancı

Eserin içeriğinden şairin insanları vahdete yani Allah'tan başka bir ilah olmadığına davet ettiği ve buna çok önem verdiği aşağıda verilen örnek beyitlerden de anlaşılabilir.

از کدورت چون که دل صافی شود

دُرّ وحدت اندر او وافی شود

*Gönül temizlenip sıkıntılardan kurtulunca,
Onun içinde vahdet incisi ortaya çıkar. (Halîlî [yz.] 635: 13a, 360)*

Bu beyitte Halîlî, temiz bir gönül sahibi olmanın öneminden bahsetmiştir. Tevhit ise ancak temiz bir gönül içinde parlayacak ve ışık saçacaktır.

این همه کثرت ز وحدت ناشی است
غیرِ واحد هر چه بینی لا شی است

*Bütün bu çokluklar vahdetten ortaya çıkar,
Birden başka ne görüyorsan değersizdir. (Halîlî [yz.] 635: 3b, 81)*

Halîlî'nin vahdet anlayışına göre Allah'tan başka hakiki bir varlık bulunmamaktadır. Bu nedenle diğer varlıkların bir ehemmiyeti yoktur.

منزل انسانِ کامل این بؤد
نورِ وحدت اندر این لامع شود

*Kâmil insanın makamı budur,
Vahdet nuru da burada parlar. (Halîlî [yz.] 635: 11b, 309)*

Halîlî'ye göre Allah'ı tanıdıkça insanın makamı yükselir. Kâmil insan hakikat sırlarına ermiş, tam bir mümin olmuştur.

2.4.2. Aşk

Aşk konusu da bu mesnevîde işlenen konulardandır. Halîlî'ye göre gerçek aşk sadece Allah'a duyulan aşktır. Buna da ancak Allah aşkına dalanlar ulaşabilir.

عقل را با عشق هرگز کار نیست
عقل در راه خدا رهوار نیست

*Aklın aşk ile asla işi olmaz,
Akıl Allah yolunda ilerleyemez. (Halîlî [yz.] 635: 13b, 373)*

Halîlî yukarıdaki beyitte aşkın önemini vurgulamakta, Allah yolunda olanların âşik olmadan bu yolda gitmelerinin mümkün olmadığını belirtmektedir.

آن که عاشق گشت ای جانِ پدر
نیست او را دژّه‌ای پروای سر

*Her kim âşik olursa, ey babasının cânı,
Başını vermekten zerre kadar korkusu yoktur. (Halîlî [yz.] 635: 13b, 367)*

Halîlî hakiki aşka sahip olan birinin ölüme bile meydan okuyabileceğini yukarıdaki beyit ile bildirmektedir. Allah'a âşik olan kişi, öldüğünde Mâşuk'una kavuşacağı için ölümden korkmayacaktır.

ذره‌ای را غیر از او هستی کجاست

جز شرابِ عشقِ او مستی کجاست

*Bir zerrenin O'ndan başka varlığı nasıl olur?
O'nun aşk şarabı dışında, sarhoşluk nasıl olur?* (Halîlî [yz.] 635: 4a, 83)

Bu beyitte yine vahdet-i vücud anlayışına vurgu yapılmış, insanın ancak Allah aşkı ile sarhoş olabileceği belirtilmiştir.

چون وجودی خویش را کردی فنا

عشقِ جانان می شود پیدا ترا

Kendi varlığını yok ettiğin zaman,

Sende canan aşkı ortaya çıkar. (Halîlî [yz.] 635: 6a, 146)

Bu beyitte insanın hakiki aşk olan Allah aşkına ulaşabilmesi için kendi varlığı da dâhil olmak üzere diğer bütün varlıkların kaynaklarını sadece Allah'ın varlığından aldıkları belirtilmektedir.

2.4.3. Bir Müritte Olması Gereken Özellikler

Eser incelendiğinde bu konunun, eserin ana temasını oluşturduğu görülmektedir. Halîlî eserinde seyr u sulûka başlayan bir müridin nasıl olması gerektiğini, onun bu yolda karşılaşabileceği zorlukları ve bu zorlukların üstesinden nasıl gelebileceğini aşağıda örnek verilen beyitlerde de görüleceği gibi anlatmıştır.

صوفی‌ای ناید به تاج و خرقه راست

هر که صوفی شد به خرقه بر نخواست

Sûfiye taç ve hırka yakışmaz,

Sûfi olan kimse hırka istemez. (Halîlî [yz.] 635: 6a, 158)

Hırka, sûfiler ve tarikat mensuplarının giydikleri özel elbisedir. Ancak hakiki aşk olan Allah aşkına ulaşmak isteyen kişiler asla zahirî şeylere itibar etmez, dünyalık makamları talep etmez.

صوفی‌ای نبود مرقع دوختن

صوفی‌ای را دل بیاید سوختن

Sûfilik murakka dikmek değildir,

Sûfinin gönlünün yanması gerekir. (Halîlî [yz.] 635: 6b, 159)

Sûfilerin gönlü Allah aşkı ile yanmalıdır. Mevlânâ da kendi durumunu “Hamdım, piştım yandım” ifadeleriyle anlatır.

جان ببايد داد اندر راه حق
تا شود شايسته درگاه حق

Hak yolunda can vermek gerekir,

Hak dergâhına yaraşır olmak için. (Halîlî [yz.] 635: 24b, 727)

Sûfîler buldukları makama yaraşır olabilmek için, gerekirse canlarını bile Hak yolunda feda edebilmelidir.

2.4.4. Kötü Huylardan Uzak Durmanın Gereği

Güzel ahlaklı olmak, bu mesnevîde işlenmiş konulardan biridir. Eserde öğüt içeren beyitler çokça bulunmaktadır. Şair namaz, oruç gibi İslam dininin temel esasları hakkında da çeşitli öğütler vermiştir.

عيبِ خود را بين مبین تو عيبِ کس
رو مزن در عيبِ معيوبان نفس

Kendi ayıplarını gör, kimsenin ayıbını arama,

Ayıpların ayıbına yüz çevirip bakma. (Halîlî [yz.] 635: 5b, 132)

Halîlî yukarıdaki beyitte kötü bir davranış olan başkalarının kusurlarının araştırılmaması gerektiğini vurgulamaktadır.

نفس را مغلوبِ روح خویش ساز
خويشتن را جهد کن درویش ساز

Nefsini ruhunla mağlup et,

Kendini derviş yapmaya çabala. (Halîlî [yz.] 635: 5b, 133)

Halîlî'ye göre insanın hata ve günahlardan uzak durmak için, nefsiyle mücadele etmesi gerekir. Bir insan nefisini eğitmedikçe hevâ ve heveslerinden kurtulması mümkün değildir.

بنده حق باش تن پرور مشو
در میان جاهلان سرور مشو

Hakk'ın kulu ol, can düşkün olma,

Cahiller içinde sen önder olma! (Halîlî [yz.] 635: 5b, 128)

Halîlî'nin eserinde verdiği öğütlerden birisi de cahil olmamaktır. Bu beyit, Halîlî'nin ilim konusuna değindiği beyitlerden birisidir.

2.4.5. Kâmil İnsan Olmanın Şartları

Tasavvufta insan-ı kâmil olarak da adlandırılan her şeyiyle mükemmel bir insanın nasıl olması gerektiği, bunun için neler yapılması ve nelerden uzak durulması gerektiği *Tuhfetu'l-Uşşâk*'ta işlenen konulardandır. Aşağıdaki

örneklerden de anlaşılacağı üzere şair, kitabında kâmil insan olma yolunda ilerleyenlere öğütler vermiştir.

آن بود انسانِ کامل ای پسر

چار چیزی باشد او را معتبر

Kâmil insan şudur, ey oğul;

Onun için dört şey saygındır. (Halîlî [yz.] 635: 16b, 472)

قول و فعل و خُلُقِ نیک آید از او

هم معارف جمع باشد اندر او

Sözü, yaptığı ve ahlakı güzeldir onun,

Kültür de onda toplanmıştır. (Halîlî [yz.] 635: 16b, 474)

Yukarıdaki beyitlerde Halîlî kâmil insanın özelliklerini dile getirmiştir. Doğru konuşmak, doğru söz söylemek, güzel ahlâk, bilgili ve kültürlü olmak kâmil insanın başlıca özelliklerindedir.

صحبتِ عاقل گزین تو روز و شب

تا شوی از جمله بهتر پیش رب

Gece gündüz akıllılarla arkadaşlığı seç,

Rabbin huzurunda herkesten yüce olasın. (Halîlî [yz.] 635: 19b, 564)

Yukarıdaki beyitte Halîlî Allah'ın nezdinde herkesten daha yüce olabilmek için, akıllı kimselerle arkadaşlık yapılmasını öğütlemiş, akıllılarla dost olmanın önemini belirtmiştir.

2.4.6. Dinî Gereklilikler

Halîlî *Tuhfetu'l-Uşşâk*'ta dini vecibelerin yerine getirilmesinin önemini birçok kez vurgulamıştır. Aşağıdaki örneklerden de anlaşıldığı üzere ibadetler samimiyetle yapılmalıdır.

با خضوع و با خشوع و با نیاز

خلق خفته تو به حق می کن نماز

Alçak gönüllülük, huşû ve yakarış ile

İnsanlar uyurken sen Hak için namaz kıl. (Halîlî [yz.] 635: 9a, 233)

İnsan rabbine kulluk etmek için yaratılmıştır. Halîlî'nin bu beyitte belirttiğine göre salih kimseler, ibâdetlerini ihlas ve samimiyetle yapanlardır.

روزه بخشد سالکان را پرورش

قلب را صافی کند از غلّ و غش

Oruç sâliklerin beslenmesini sağlar,

Kötü düşüncelerden kalbi temizler. (Halîlî [yz.] 635: 8a, 215)

Orucun bazı zorlukları olsa da, birçok faydası da vardır. Oruç insanı kötülüklerden uzak tutar. Sâliklerin nefislerini oruç ile terbiye etmeleri gerekmektedir.

آن یکی دیگر که سالک نام اوست

ذکر و تسبیح و نماز انعام اوست

Bir diğerinin adı sâliktir,

Zikir, tesbih ve namaz onun nimetidir. (Halîlî [yz.] 635: 18a, 517)

Halîlî, “Hak yolunun yolcusu” olan sâliklere, Allah’a ibadet ederek, kötü işlerden uzak durmalarını öğütlemiştir.

SONUÇ

Bu makalede, Halîlî isimli şairin Hz. Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sine nazire olarak yazdığı, seksen iki bölüm ve yedi yüz yetmiş beş beyitten meydana gelen *Tuhfetu'l-Uşşâk* adlı mesnevîsinin incelemesi yapılmıştır. Eserin tamamı Farsça'dır. Bugüne kadar eser üzerinde herhangi bir çalışma yapılmamıştır. *Tuhfetu'l-Uşşâk*, mesnevî vezni de denilen *fâ'ilâtun/fâ'ilâtun/fâ'ilun* vezninde yazılmıştır. Eserin şairi hakkında *Keşfu'z-zunûn*'da Mevlevî olduğu bilgisi yer almaktadır. Bu eser incelenirken, Mevlânâ'nın etkilerinin görüldüğü beyitler tespit edilmiş ve örneklerle gösterilmiş, *Tuhfetu'l-Uşşâk*'ın yazılma sebebi de ortaya çıkarılmıştır. Çalışmada, eserin muhtevası ile işlediği konular da belirtilmiş, bu konular beş ana başlık altında sunulmuştur.

Bu eserin günümüz bilim dünyasına kazandırılmasıyla, yazıldığı dönemle ilgili tasavvuf, edebiyat, dil ve sosyo-kültürel alanlarda çalışma yapacak araştırmacılara ışık tutacağı ve kaynaklık yapacağı düşünülmektedir. Kütüphanelerde birden fazla nüshası bulunan ve yüzlerce yıldır kütüphane raflarında ortaya çıkarılmayı bekleyen bu eser, araştırılıp incelenerek, bilim dünyasına kazandırılmıştır.

SUMMARY

There is no doubt that *Masnavi* of Mevlana Jalal ad-Din Rumi is one of the most valuable pieces of Sufi literature. It is natural that such an important piece was an inspiration for followers of Rumi. Also Halili, in his *Tuhfatu'l-Usha*, claims that he followed Mevlana and was inspired by him. *Tuhfetu'l-Uşşâk* bears similarities with *Masnavi* of Mevlana. In this paper, these similarities are tried to be demonstrated by samples which are extracted from *Masnavi* and *Tuhfatu'l-Ushaq*.

In this paper a fifteenth century masnavi, *Tuhfatu'l-Ushaq*, written under the alias of Halili is examined. Penned as a reply in kind to, and in the same style of, *Masnavi* of Mevlana Jalal ad-Din Rumi, the work is comprised of 82 sections and 775 verses. As implied above, the work examined follows the meter of fâ'ilâtun/fâ'ilâtun/fâ'ilun, and no other language than Persian is used in the poem. In addition, the contents and of the work are stated as its motifs are presented under five main headings. There is no adequate source of information about Halili and there are a few poets who use Halili as a pen name. Because of that in *Tuhfatu'l-Ushaq* Halili does not give any information about his name and birth place, and we could not recognize which Halili he is. However only in Keşfu'z-zunun of Kâtip Çelebi this information about writer of *Tuhfatu'l-Ushaq* is given:

"Tuhfatu'l-Ushaq is the Persian poetic work of Halili the Mavlavi. It starts with: "Listen, who he searches Allah's way." In this work he explains spiritual signs of Sufi's way. He completed this work in 880/1475-1476"

Halili has been mixed with Halili-yi Amidi many times. This is because they lived in the same era but there is different information about Halili-yi Amidi than Halili the mavlavi. Therefore we conclude that Halili who penned *Tuhfatu'l-Ushaq* is another different poet. Halili-yi Maraşı is not relevant with mavlavi and he uses the Maraşı pen name clearly in his works. This verifies that Halili-yi Maraşı cannot be the writer of *Tuhfatu'l-Ushaq*.

The aim of this paper is to help the researchers conducting their work in the fields of tasawwuf, literature, language and socio-cultural, for the work analyzed might be of a valuable source for them. This work is a small contribution to the academia.

KAYNAKÇA

- ALICI, Lütfi (2010). *Halîlî-i Mar'aşî Divançe ve Etwar-ı Seb'a*. Kahramanmaraş: Ukde Yay.
- ALICI, Lütfi-ALICI, Gülcan (2012). *Halîlî-i Mar'aşî Ravzatü'l-İman Tenkitli Metin-Sözlük-Tıpkıbasım*. Kahramanmaraş: Ukde Yay.
- DEĞİRMENÇAY, Veyis (2006). *Fünûn-i Belâgat ve Sınâât-ı Edebî*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yay.
- Halîfî. *Tuhfetü'l-Uşşâk*. İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi. Pertev Paşa Bölümü. Nr. 635.
- İPEKTEN, Haluk-İSEN, Mustafa vd. (1998). *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.
- KÂTİP ÇELEBİ (1941). *Keşfu'z-zunûn 'an Esâmi'l-Kutubi ve'l-Funûn*. İstanbul: Maârif Matbaası.
- Mevlana Celaleddin-i Rumi (2007). *Mesnevî*. çev. Veled Çelebi İzbudak. İstanbul: Doğan Kitap.
- TAVUKÇU, Orhan Kemal (1993). *Halîfî, Firkat-nâme, İnceleme-Metin*. Yüksek Lisans Tezi. Erzurum: Atatürk Ü.
- TEMİZ, Mehmet Enes (2015). *Halîfî ve Tuhfetü'l-Uşşâk Adlı Mesnevîsi*. Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Ü.
- YILDIRIM, Nimet (2006). *Fars Mitolojisi Sözlüğü*. İstanbul: Kabalıcı Yay.